

ילד גדול

לא על החינוך לבדו

אל המדף, המרולדל למדי, של ספריי-עור על ספרות ילדים בעברית התווסף לאחרונה ספר חדש. מעשה ילדות" שמו, ובכותרת המיטת: "מבוא לפואטיקה של ספרות ילדים". הוצאה משותפת של האוניברסיטה הפתוחה ועם-עובד. הספר, פרי עבודה של שנות-מחקר ארוכות, נכתב על-ידי פרופ' זהר שביט, מחזיק כ-450 עמודים, מאוידר כנדיבות באיורים רלוונטיים מתוך ספרי הילדים הנזכרים, בנוי באפראט מדעי ומכיל טקסטים רבים, מקורות, כיבלוגרפיה ונספחים.

איור של ג'ון טנייל ל"עליסה בארץ הפלאות" של לואיס קרול

ספרות הילדים, אומרת פרופ' שביט, "מתאפיינת - וסובלת - בכל שנות קיומה מראליזם: מצד אחד היא אמורה להיות ספרות, ומצד שני מצפים שתשרת את מערכת החינוך; הנמענים שלה הם לכאורה ילדים, אבל למעשה היא מכוונת, בהרבה מקרים, אל מבוגרים, שהם הם רוכשי-מאשרי (ומו"לי) הספרים; מצד אחר יש מגמה לתת לילדים את המיטב, בכל התחומים, ומצד שני רווקא הספרות שמכוונת אליהם מוולזלת למדי; מכאן יש ממנה ציפיות מרחיקות-לכת, בתחומי הקניית תרבות וחינוך לערכים ולטעם אמנותי, ומכאן, רווקא מפני שהיא 'מגוייטת' למטרות אלה, המיקום הנמוך שלה בהיררכיה הספרותית-אמנותית. איזה אבסורד! מטיחה פרופ' שביט, "אותה ספרות-ילדים, שהיא תופעה מרכזית בחיינו, שאמורה ליצור את תמונת-עולמם ואת סדר-עולמם של דורות שלמים של ילדים, רווקא היא סובלת מדימוי עצמי וציבורי נמוך ושוארה לדרוש בשוליים".

ספר זה נוסח לתרום את חלקו לתיקון העוול, להעלאת קרנה של ספרות-הילדים כספרות לכל-דבר ולחילוץ מן המסגרת הפרדוגית הצרה, שבה היא נידונה בדרך-כלל. הוא חוקר ספרות זו כצומת וכנקודת-מיפגש בין מערכות שונות, בתרבות, בהיסטוריה, בתמורות חברתיות, בהתפתחות מושג הילד, ובזרק את המנגנונים ואת האילוצים העומדים ביסודם של יצירות, תופעות, ז'אנרים.

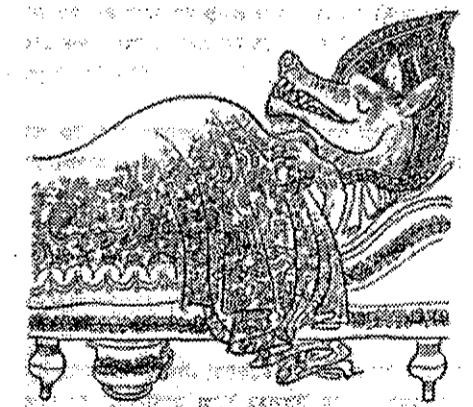
ספרות-הילדים לעומת מה שנחשב לספרות-יפה, מספר על קיפוחה בתקציבים, בכיקורת, בכיבודים ובהכרה ציבורית, ותומך תמונת-מצב זו בבחינה מדויקת של שתי הגידיסאות ל"דני אלוף העולם", מאת רואלד דאל. ספר זה, שספג חיצונית ביקורת מושחזים כשל העובדה שהוא מעורר כביכול השגת-גבול עבריינית, גניבה ושחור, נכתב תחילה כסיפור למבוגרים ורק מאוחר יותר עובד-הורחב על-ידי דאל לרומן לילדים ולא במקרה, הוא תורגם לעברית על-ידי זהר שביט.

במקום אחרת רנה שביט באותם ספרים שנכתבו מלכתחילה כספרי-מבוגרים והפכו, בשל איזה קסם שקרוקן מהם, לספרי ילדים אהובים ומזכרים. היום כבר כמעט אין קוראים בספרים המקוריים והם שרדו - ונקראים בשקיקה - אריווק בעיבוד שלהם לילדים (רוביגוזן קרוון, גולדברג). בפרק אחר נידונים הטקסטים האמביוולנטיים: קבוצה לא-גדולה של ספרים, ש"מתחפשים" לספרי-ילדים אבל פונים, בעצם, למבוגרים. הכוונה לספרי "עליסה" של לואיס קרול, ל"נסיד הקטן" מאת סנט אקופרי, ל"פיטר פאן" מאת בארי, לספרי טולקין וקס, לואיס. לספרים אלה גורל מוזר: בגלל תחכום אינם יכולים להיקלט על-ידי ילדים כמות-שהם וזקוקים לעיבוד; יחד עם זה, ודווקא מאותה סיבה, הם נכנסו, בנוסח המקורי, לפנתאון של ספרי-הילדים הקלאסיים.

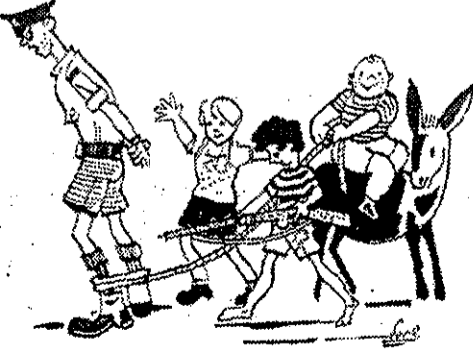
כמיקרה מיבחן לסוגה זו מביאה שביט את "עליסה" של לואיס קרול, שנכתב-הוענק תחילה כספרי-שירי לילדה מסוימת, עם איורי המחבר, ועובד אחר-כך, לקראת צאתו לאור כספר, לסיפור מתוחכם, מנתץ כללים מקובלים בכתיבה לילדים, מערבב בין מציאות לפנטזיה ומלא בריחות-מוות, רמזים חברתיים אקטואליים, הגיגים פילוסופיים ומשחקי היגיון ואיגיון. אחרי שזכה הספר, עם איורי ג'ון טנייל, להצלחה אריזה - בקרב המבוגרים - שב ועיבד אותו קרול לילדים, בשם "אליס של חרר-הילדים". כספר זה שב הטון הפטרונני ועומעמו עד נעלמו הסאטירה, הפילוסופיה והלוגיקה. והו ספר שדומה יותר לעיבוד של וולט דיסני, אומרת שביט. מה שמוכיח, אולי, שאלה שנחשבים לעדית של ספרי-הילדים לא נתנו, לאמתו של דבר, יותר מדי קרדיט לילדים. הם דיברו אל הילד שנמצא בתוך מבוגר תבוני ולא כיברו כמיוחד את האינטליגנציה של הילד.

עוד בספר על פיקוח ועל צנזורה על ספרי ילדים, על תרגום ספרי ילדים לעברית ועל ספרות פופולרית לילדים, דוגמת החמישיות והשבעיות של אניד בלייטון האנגלית, וה"סמבה" של יגאל מוססוזן שלנו. בשני אלה נכחנים במיוחד יחסי ילדים-מבוגרים. השתתפה בכתיבה גם בשמת אבן-ווהר.

"סבילי סבל נורא", אומרת שביט, "כשצורך המחקר היה עלי לקרוא עשרות ספרים של אניד בלייטון. כמה

הזאב במיטת סבתא. איור של יוסף שארל ל"כיפה אדומה"

איור של שמואל בן ל"הסמבה" של יגאל מוססוזן

שהם חוזרים על עצמם. מצד שני, זכרתי כמה נהניתי מהם כשהייתי ילדה. יש טענה, שספר ילדים טוב הוא ספר שגם מבוגרים נהנים ממנו. זוהי, בעיקר, טענה של מבוגרים. לא בטוח שילדים יאשרו אותה. הם נהנים מברכים אחרים. זו הסיבה שלא עסקתי בספר בהדרכה ובגידוי איזה ספר לאהוב ואיזה לא, איזה מתאים לילד ואיזה לא. ניסיתי להבין את הכוחות הפועלים, המשפיעים והמשנים שמתחת לכל המערכת".

למרות שהיא מורה, שמכל ספרי-הילדים שיוצאים בארץ אולי רק עשרה אחוזים ראויים לגייר שעליו הם מודפסים, פרופ' שביט די אופטימית. נכון, רבים עדיין כותבים לילדים ספרות, דברי הגל, סיפורים שאינם סיפורים ושירים שאינם שירים. אבל, מקרב עשרת האחוזים הטובים, יש לנו כמה-זכמה כריסטינה נסטלינגר משלנו; ספרי-ילדים ברמה בינלאומית ממש. היא מסכת, כמובן, לנקיב בשמות, אך טוענת שמדי שנה יוצאים כאן כ-3 - 5 ספרי-ילדים טובים מאוד, וזה הרבה. בניגוד לספרות המבוגרים, שלדבריה מסתגרת, מועלת לעתים-קרובות באמון הקורא ומכוונת את כותריה אל ספרים, אל מבקרים ואל מפריסי-פרסים, ספרות-הילדים שלנו עדיין מופנית אל קהל קוראים רחב ושומרת על הגינות, על פתיחות ועל אינטגרטי. גם מעמדה של ספרות-הילדים, בארץ כבעולם, משתפר והולך. ספרות הילדים חדרה כבר לאוניברסיטאות. במסגרת ג.א. כללי באוניברסיטת תל-אביב מובילה שביט הקבץ בספרות-ילדים. בחמש השנים האחרונות מאפשרים למתקדמים, תלמידי מ.א. ורוקטורט, להתמחות בתחום זה.

פרופ' שביט, אם לשלושה, היא מרצה וחוקרת, שנמנית על קבוצת המחקר של אוניברסיטת תל-אביב. היא חובשת שני כובעים אקדמיים: מחקר סוציולוגי והיסטורי של התרבות העברית (הרוקטורט שלה היה על החיים הספרותיים בארץ-ישראל) וספרות-ילדים. היא משתתפת כפרוייקט-מחקר, שנעשה בשיתוף עם אוניברסיטת פרנקפורט וקרו גרמניה-ישראל, על ספרות לילדים יהודים בארצות הברית גרמנית (הצ'לנו לשחור 2430 ספרים, שיצאו מסוף המאה ה-16 עד 1945). המחקר ייצא בקרב כספר כפול בגרמניה.

היא גם יו"ר ועדת ספרות-ילדים של 'אמנות לעם', שבמסגרתה יומה והזיוה, להפתעת כל המפקקים, פרויקט עידוד-קריאה ארצי בשם "ספר בכל בית", בשיתוף משרד החינוך. התנחה שעמדה בבסיס הפרוייקט היא, שבטיפול, בטיפוח וביצירת מוטיבציה נכונים ניתן ליצור אצל ילדים כתיבת-קריאה, כתחילת בלתי-הפיך. הסיכוי שילד לא קורא יפוך למבוגר קורא הוא אפסי. לעומת זאת, ילד קורא יש סיכוי שימשיך להיות מבוגר קורא. וכיוון שאנו משוכנעים שלקוראי ספרים יש עדיפות בתרומה לחברה ובקבלה ממנה, המטרה היא להגדיל את מספר הילדים שקוראים. על-ידי תמריצים, תגמול וטיפול נכון קשרנו את כל הקצוות והפכנו את הספר למרכז של פעילות בבית. בבית-ספר, במתנס. השנה כבר מקיף המפעל 99 כיתות, בכל רחבי הארץ, שרכשו, אגב, בשתי שנות הפעילות, 30 אלף ספרים במחירים מסובסדים. הורים התחילו ללכת עם ילדיהם לחנויות ספרים. בתי-ספר - זה היה תנאי - הקימו ספריות. הספר הפך לתגינה, למרכז ולמקור יוקרה, בחברת הילדים, בקהילה".

ומה, אנחנו שואלים את פרופ' שביט, הרבנות בקריאת ספרים. למה זה, בעצם, כל-כך חשוב? ונניח שילדינו, בגלל העוסקים האחרים וערוצי-המדיע החלופיים, אינם קוראים. למה זה, בעצם, כל-כך נורא? הרי גם מבוגרים היום קוראים הרבה פחות.

שביט: "לאנשים קוראים יש עדיפות ברורה, מוכחת במחקרים, על לא-קוראים. יש להם עולם מושגי רחב יותר, יכולת המשגה, קוגניציה טובה יותר, יכולת חויה עמוקה יותר, יכולת טובה יותר להיות עם עצמם ולתקשר עם אחרים. קריאה בונה עולם, בונה עולמות, ומקשרת בין העולמות השונים. לעומת ההנאות מסרט, מטלוויזיה, אפילו מסר-ידום, ספר אי-אפשר לקרוא באופן פאסיבי. כשאתה קורא ספר אתה חייב להפעיל מחשבה, דמיון, מעבדה לשונית. קריאה מעשירה את השפה ומאפשרת לנו להביע רעיונות, חוויות, את עצמנו, בצורה מעניינת ומתחכמת יותר. אם יותר לי להשתמש, לרצו, בשפת משתמשי המחשב אומר, שמי קורא יש לו בראש דיסק של 600 ולא של 20. נכון", היא מציינת, "ילדים היום שולטים במחשבים, משתתפים בחוגי העשרה, אפילו נוסעים לחוץ-לארץ. אבל, מה שווה טיול ללונדון אם אינך מכיר את ספרי שרלוק הולמס ואת כתבי ריקנסו מי שיש לו שלושה בתים יכול לגור רק באחד מהם. מי שיש לו בראש אלפיים ספרים - יכול לגור בכלום".